

ΚΡΑΤΟΣ, ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ: ΜΙΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΚΣΥΧΡΟΝΙΣΜΟΥ

Ζαχαρίας Δεμαθάς

1. Αντικείμενο - μέθοδος

Αντικείμενο της σύντομης αυτής παρουσίασης είναι η διερεύνηση των συγκεκριμένων μορφών που προσέλαβαν σε δύο ιστορικές στιγμές της πρόσφατης ιστορίας της χώρας, η εξέλιξη και η διαχείριση των νομισματικών πραγμάτων και των με αυτά συνδεόμενων θεσμών· επιχειρώ, όχι τόσο να παρουσιάσω σε γενικές γραμμές γνωστά ή ανιχνεύσιμα γεγονότα, αλλά να αποτολμήσω τη συναγωγή γενικών συμπερασμάτων από την παράλληλη θεώρηση των δύο συγκεκριμένων περιπτώσεων.

Πρόκειται για τις νομισματικές εξελίξεις δύο περιόδων που συμβατικά προσδιορίζονται ως δύο δεκαετίες, η δεκαετία 1900-1910 και η δεκαετία 1930-1940. Ουσιαστικά το αντικείμενο της διερεύνησης σε κάθε περίοδο συνίσταται: στη συγκεκριμένη μορφή που προσλαμβάνει αυτό που στη συνέχεια προσδιορίζεται ως νομισματική κρίση, στις αντιδράσεις που οι εξελίξεις προκαλούν και στον τρόπο με τον οποίο, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, επιχειρείται να αντιμετωπιστούν τα συγκεκριμένα προβλήματα.

Το ίδιο το αντικείμενο, η διαχείριση δηλαδή των νομισματικών πραγμάτων, παραπέμπει άμεσα στο ζήτημα της μορφής και της διαχείρισης του μέσου ανταλλαγής, δηλαδή του χρήματος και στα με αυτό συνδεδεμένα ιδρύματα και θεσμούς, δηλαδή τις τράπεζες, το κράτος και τις συγκεκριμένες κάθε φορά ρυθμίσεις εθνικού και διεθνούς επιπέδου. Έμμεσα τίθεται, παράλληλα, και το ζήτημα του τρόπου αντιμετώπισης των προβλημάτων σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο.

Είναι προφανές ότι ο προβληματισμός που διαγράφεται στα προηγούμενα αποκτά τέτοιο εύρος, που είναι αδύνατο να διερευνηθεί στο σύνολό του στα πλαίσια της παρουσίασης αυτής. Πρέπει να περιορισθεί.

Πρίν, όμως, προχωρήσω στους αναγκαίους για τη συγκρότηση της συγκεκριμένης προσέγγισης του αντικειμένου περιορισμούς, υποθέσεις και παραδοχές, θα ήθελα να αναφερθώ σε δύο σημεία, αιτιολογώντας έτσι την επιλογή των δύο περιόδων και, ίσως και τη μέθοδο προσέγγισης του αντικειμένου.

Πρόκειται πρώτα για το διαδικαστικό πλαίσιο το οποίο τροφοδοτεί τον προβληματισμό αυτό και στη συνέχεια για το μεθοδολογικό και θεωρητικό υπόβαθρό του.

Ως προς το πρώτο ζήτημα πρόκειται για μια ερευνητική προσπάθεια που γίνεται από κοινού

με τους Θ. Καλαφάτη και Θ. Σακελλαρόπουλο, με αντικείμενο τη διερεύνηση των νομισματικών εξελίξεων κατά το 19ο και 20ό αιώνα (μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο)¹.

Ως προς το δεύτερο σημείο πρόκειται για μία προσπάθεια θεώρησης του προβλήματος, όπως αυτό τοποθετείται σε ένα γενικό πλαίσιο που προσδιορίζεται από τις απόψεις που αναπτύσσει ο Κ. Μαρξ για το χρήμα². Απόψεις που βρίσκονται συνοψισμένες από τη de Brunhoff³ η οποία όμως προχωράει και στην ανάπτυξή τους⁴. Το ειδικό πλαίσιο της προσέγγισης προσδιορίζεται από τις ιδέες που αναπτύσσει ο Μ. Godelier⁵ που με τη σειρά του στηρίζεται σε μια συγκεκριμένη κατανόηση του έργου του Κ. Μαρξ.

Υστερα από αυτή την εισαγωγή στο αντικείμενο και στη μέθοδο προσέγγισής του μπορώ να προχωρήσω στη συγκεκριμενοποίηση του αντικειμένου και στην αιτιολόγηση της επιλογής των περιόδων θεώρησης οι οποίες, όπως ελπίζω, προκύπτουν ακριβώς από το ίδιο το αντικείμενο.

Οι δύο συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, η δεκαετία 1900-1910 και η δεκαετία 1930-1940, έχουν επιλεγεί γιατί αποτελούν περιόδους κατά τις οποίες πραγματοποιούνται σημαντικά γεγονότα που συνδέονται με τη νομισματική κυκλοφορία και τις τράπεζες. Στην πρώτη περίοδο, οι εξελίξεις σηματοδοτούνται από το νόμο ΓΧΜΒ', στη δεύτερη περίοδο από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της Κεντρικής Τράπεζας, της Τράπεζας της Ελλάδος. Από την αναδιάρθρωση, δηλαδή, του τραπεζικού συστήματος και από τις δυσκολίες που η τράπεζα αυτή αντιμετωπίζει στη λειτουργία της από τη στιγμή που η Αγγλία, στην πρακτική αντιμετώπισης των συνεπειών της οικονομικής κρίσης, εγκαταλείπει τον χρυσούν κανόνα.

Το χαρακτηριστικό στοιχείο της πρώτης περιόδου είναι ο νόμος ΓΧΜΒ' που προαναγγέλλει το διαχωρισμό των λειτουργιών της Κεντρικής Τράπεζας από τις λειτουργίες της «καθολικής» τράπεζας, της εποχής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της δεύτερης περιόδου είναι η δημιουργία της κεντρικής εκδοτικής τράπεζας και η συγκρότηση ενός σύγχρονου

1. Πρόκειται για μια άτυπη συνεργασία, ο προβληματισμός της οποίας αναπτύχθηκε στα πλαίσια των συναντήσεων των ερμηνευτών του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Μέρος του προβληματισμού έχει παρουσιαστεί σε συνάντηση των ερμηνευτών του Ι.Α. της ΕΤΕ στις 13.2.1986 με τίτλο: «Νομισματικές Κρίσεις και διαχείρισή τους στην Ελλάδα την περίοδο 1880-1930». Ο ίδιος προβληματισμός δημοσιεύεται μεταξύ άλλων στο Θ. Καλαφάτη και άλλοι (1989), ενώ ο ιδιαίτερος προβληματισμός των νομισματικών κρίσεων πρόκειται να δημοσιευθεί επανεξεργασμένος και σχολιασμένος στις εκδόσεις «Θεμέλιο». Η κοινή αυτή ερμηνευτική προσπάθεια συνίσταται στην αυτόνομη αλλά συντονισμένη προσέγγιση από τους ερμηνευτές κατά περιόδους και στη διεξοδική συζήτηση των ευρημάτων και πορισμάτων στη συνέχεια. Ο προσδιορισμός της περιόδου 1900-1910 προέκυψε στα πλαίσια αυτού του «καταμερισμού εργασίας». Ο προσδιορισμός της δεύτερης περιόδου αποτελεί συνέχεια και γενίκευση όσων αναπτύχθηκαν κατά τις δυο αυτές προσεγγίσεις.

2. Προβλ. Κ. Μαρξ. (χ.χ), «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», Αθήνα (χ.χ), κεφ. Β' (μετάφραση Γ. Δουμά και Π. Πουλιόπουλου).

Κ. Μαρξ (1978α), «Κεφάλαιο», τομ. Ι. κεφ. 3 Αθήνα.

Κ. Μαρξ (1978β), «Κεφάλαιο», τομ. ΙΙΙ, κεφ. 21-36, Αθήνα.

Κ. Μαρξ. (1953) «Grundrisse» (γερμανική έκδοση 1953) και ελληνική μετάφραση α' μέρους.

3. S. de Brunhoff (1973), «*Marx on Money*», Ν. York 1976 και γαλλική έκδοση «Edition Sociales», Paris, 1973.

4. S. de Brunhoff (1973), «*Κράτος και Κεφάλαιο*», Αθήνα 1983 (γαλλική έκδοση 1976).

5. M. Godelier (1987), «*Η Θεωρία της Μετάβασης στο Μαρξ*», Αθήνα.

τραπεζικού συστήματος, η λειτουργία του οποίου διασαλεύεται σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή του, ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης και των επιπτώσεών της στα συναλλαγματικά ζητήματα.

Κατά τις δύο περιόδους καθοριστική είναι η σημασία του Δημοσίου για την επιλογή και θέσπιση του ενός ή του άλλου μέτρου για την πρόκριση της μιας ή της άλλης λύσης. Ανεξάρτητα από τις πιθανές εκτιμήσεις για τα κέρδη και τις ωφέλειες δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, δηλαδή της ΕΤΕ, παραμένει αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι, στο τέλος της περιόδου το Δημόσιο μέσα από την ΤΤΕ φαίνεται να ελέγχει σημαντικά τον τραπεζικό τομέα και την οικονομία.

Η διαδικασία αυτή παρουσιάζεται σχηματικά στα επόμενα, με την έννοια ότι για να καταδειχθούν τα χαρακτηριστικά της στοιχεία περιορίζεται η θεώρηση από όλες τις λειτουργίες του χρήματος, δηλαδή τη λειτουργία του ως γενικό ισοδύναμο, ως μέσο ανταλλαγής, ως μέτρο αξίας και νόμιμη μονάδα υπολογισμού των τιμών, ως μέσο πληρωμής, ως απόθεμα αξιών και μέσο σχηματισμού ενός θησαυρού⁶, αλλά και ως μέσο έκφρασης πρακτικής κυριαρχίας και ως στολίδι στη λειτουργία της νομισματικής κυκλοφορίας.

Το χρήμα μπορεί να διαχωριστεί ως προς τα υλικά του στοιχεία και ως προς τη συμβολική του ύπαρξη και να πάρει είτε τη μορφή χρυσού, είτε τη μορφή χαρτονομίσματος. Προσδεδειγμένα, με αυξανόμενες τις συναλλαγές, το χρήμα σε περιόδους που η λειτουργία του είναι γενικευμένη έχει «βγει έξω από τη σφαίρα της εμπορευματικής κυκλοφορίας»⁸ και μάλιστα διαμορφώνονται συνθήκες κατά τις οποίες το χρήμα «βγαίνει έξω από τη σφαίρα της εσωτερικής κυκλοφορίας», «αποβάλλοντας τις τυπικές μορφές του» και αναζητώντας ευρύτερες μορφές⁹.

Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής διαμορφώνεται η νομισματική πυραμίδα¹⁰ και προσαρμόζονται διαφοροποιούμενες αντίστοιχα οι σχέσεις κράτους και τραπεζών.

Στα ακόλουθα δεν θα εξετασθεί ο βασικός προβληματισμός περί χρήματος, που περιλαμβάνει τη θεώρηση ζητημάτων όπως: τα ιστορικά ζητήματα της θεωρίας του χάρτινου χρήματος, του διμεταλλισμού και του χρυσού νομίσματος, η συζήτηση για την κάλυψη των τραπεζογραμμάτων και οι σχολές currency και banking, το ζήτημα της συγκεντρωμένης και αποκεντρωμένης λειτουργίας ενός συστήματος τραπεζογραμμάτων, της θεωρίας των ισοτιμιών¹¹. Καθώς η περίοδος θεώρησης αποτελεί μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία το νομισματικό σύστημα του 19ου αιώνα κατ' αρχήν εκσυγχρονίζεται και στη συνέχεια προσλαμβάνει τη γνωστή σήμερα μορφή του, το ζήτημα των λειτουργιών του χρήματος, του τραπεζικού συστήματος αλλά και της με αυτό συνδεδεμένης πίστης δηλαδή, η λειτουργία του χρηματεμπορικού κεφαλαίου στην παραγωγική διαδικασία, αποκτά ευρύτερη διάσταση.

Αν μάλιστα σ' αυτό τον προβληματισμό προστεθούν και οι επιμέρους ιστορικά συγκεκριμένες

6. Πρβλ. Ε. Μαντέλ (1971), «Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας», τόμ. Ι. Αθήνα, σελ. 93.

7. Κ. Μαρξ (1953), «Grundrisse», σελ. 126.

8. Κ. Μαρξ (1978) «Κεφάλαιο», τομ. Ι. σελ. 153

9. Κ. Μαρξ (1978) «Κεφάλαιο», τομ. Ι. σελ. 155.

10. S. de Brunhoff (1983), «Κράτος και Κεφάλαιο», Αθήνα σελ. 57, κ.ακ.

11. Κ. Diehl und P. Mombert (1920), (Hrsg) «Vom Geld II», Karlsruhe 1920, Einleitung, σελ. 1 & 12 και τη συλλογή των σημαντικότερων κλασικών σχετικών κειμένων που ακολουθεί.

προβληματικές των διαφόρων λειτουργιών του χρήματος στη χώρα μας, τότε το αντικείμενο καθίσταται εξαιρετικά περίπλοκο.

Η θεώρηση, έτσι, περιορίζεται από τη μια στην παρακολούθηση των στιγμών της συγκρότησης της νομισματικής πυραμίδας στη χώρα μας κατά τις συγκεκριμένες περιόδους, και στη διαπίστωση των ιδιομορφιών που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία αυτή.

Η πυραμίδα του νομίσματος περιγράφει ουσιαστικά μια διαδικασία που επιβαλλόμενη από τη συνεχή αύξηση των συναλλαγών, στα πλαίσια μιας συνεχούς διευρυνόμενης αγοράς, οδηγεί στην άρθρωση του ιδιωτικού χρήματος (της ιδιωτικής πίστης), του εθνικού νομίσματος και του διεθνούς νομίσματος, μέσω μηχανισμών που διαμορφώνονται από την κρατική παρέμβαση και ολοκληρώνονται με τη διαμόρφωση ενός τραπεζικού συστήματος, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η κεντρική εκδοτική τράπεζα περιβαλλόμενη από τις εμπορικές τράπεζες και τα ειδικά πιστωτικά ιδρύματα¹².

Στη βάση της πυραμίδας βρίσκεται το ιδιωτικό χρήμα που διαμορφώνεται και καταστρέφεται στις μεταξύ των ιδιωτών συναλλαγές, καθώς και στις συναλλαγές μεταξύ επιχειρηματιών ιδιωτών και τραπεζών. Η διαδικασία προεξόφλησης των συναλλαγματικών συνδέει τις δύο αυτές μορφές.

Σε επόμενη βαθμίδα βρίσκεται η μορφή εκείνη του χρήματος που βοηθάει στην υπέρβαση των συνήθως τυπικά προσδιορισμένων και περιορισμένων συναλλακτικών σχέσεων. Πρόκειται για το εθνικό νόμισμα που το διαχειρίζεται άμεσα η κυβέρνηση ή για τα οικονομικά υποκατάστατά του τραπεζογραμμάτια, αλλά και για τα τραπεζογραμμάτια της κεντρικής εκδοτικής τράπεζας, όπου αυτή υπάρχει (μέχρι να γενικευθεί ως θεσμός).

Στην κορυφή της διαχείρισης του χρήματος, στην κορυφή της νομισματικής πυραμίδας βρίσκεται ο μηχανισμός μετατρεψιμότητας των εθνικών νομισμάτων σε διεθνή μέσα πληρωμής, σε διεθνές νόμισμα. Αυτό επιτυγχάνεται στην αγορά συναλλαγμάτων, όπου διαφαίνεται η αναγκαιότητα συγκρότησης των μηχανισμών που αντιστοιχούν στις διεθνείς συναλλαγές, σε αντιστοιχία με τους εθνικούς μηχανισμούς. Με το διεθνές νόμισμα εξασφαλίζονται οι μεταξύ των κρατών πληρωμές, ανεξάρτητα της καταστάσεως των μεταξύ τους λογαριασμών. Το διεθνές αυτό μέσο μπορεί να είναι ένα εθνικό νόμισμα (δολάριο), είτε ο χρυσός, εφ' όσον υπάρχουν ικανά αποθέματα.

Η πυραμίδα αυτή αποτελεί μια ενότητα αναγκαία στο σύνολό της για την εξασφάλιση της λειτουργίας του χρήματος ως γενικού ισοδύναμου. Τα στοιχεία της αποτελούν ζητήματα που απασχόλησαν χαρακτηριστικά διάφορες νομισματικές σχολές — το ιδιωτικό χρήμα, τη Banking School, το νόμισμα της Κεντρικής Τράπεζας, την αμερικάνικη ποσοτική σχολή, το διεθνές νόμισμα των οπαδών της ρήτρας χρυσού και των νομισματικών ενώσεων¹³.

Είναι προφανές ότι η πυραμίδα αυτή συγκροτείται σε μια ιστορική προοδευτική διαδικασία που ακολουθεί και παράλληλα επιταχύνει τις συναλλαγές σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Κατά τη διαδικασία αυτή διαμορφώνονται οι αναγκαίοι θεσμοί για την ανάπτυξη της, οι τράπεζες, εμπορικές, εκδοτικές και ειδικές, οι διεθνείς μηχανισμοί-ενώσεις, και συναντώνται συνθήκες και συμφωνίες, κ.λπ.

12. ό. π., σημείωση 10., σελ. 58

13. ό. π., σημείωση 10., σελ. 61

Στο σύνολο της διαδικασίας αυτής και σε κάθε βαθμίδα της πυραμίδας καθοριστική είναι η παρέμβαση του κράτους το οποίο συμμετέχει όλο και περισσότερο στην αναπαραγωγή του γενικού ισοδυνάμου, με κύριο μηχανισμό την εγγύηση της ποιότητάς του και την ανάληψη αντίστοιχα διεθνώς παραδεκτών υποχρεώσεων, ώστε να εξασφαλίζεται η μετατρεψιμότητα του νομίσματος¹⁴.

Στην ίδια διαδικασία το κράτος εμφανίζεται ως ο μηχανισμός ελέγχου των νομισματικών θεσμών, πρώτα της δημιουργίας και ίδρυσής τους και στη συνέχεια της λειτουργίας τους (τράπεζες, συναλλαγματικές, κ.λπ.). Παράλληλα το κράτος, ως φορέας αύξησης πιστώσεων, παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζήτηση χρήματος, συμβάλλοντας σημαντικά στη διαδικασία υπέρβασης του ζητήματος της κάλυψης των τραπεζογραμματίων των εκδοτικών τραπεζών. Έτσι, σε περιπτώσεις αυξημένης ζήτησης πιστώσεων προς το Δημόσιο ή για λόγους που αυτό προσδιορίζει από τις τράπεζες, τα δάνεια αυτά μπορούν να χορηγηθούν μόνο υπό καθεστώς μη μετατρεψιμότητας, για περιορισμένο χρόνο τουλάχιστον, των τραπεζογραμματίων. Υπό καθεστώς, δηλαδή, αναγκαστικής κυκλοφορίας. Το μέτρο ήταν καθοριστικό για την εξασφάλιση των πιστώσεων προς την βρετανική κυβέρνηση, με τις οποίες χρηματοδοτήθηκαν δαπάνες των συμμάχων της κατά τους Ναπολεόντιους πολέμους¹⁵ και εμφανίζεται σχεδόν κάθε φορά που η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπιζοντας ταμειακά προβλήματα αναγκάζεται να καταφύγει στις τράπεζες για εσωτερικό δανεισμό. Το ότι εμφανίζεται και σε περιόδους γενικής οικονομικής δυσπραγίας είναι αυτονόητο¹⁶.

Με όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω μπορεί να επαναπροσδιορισθεί το αντικείμενο της εργασίας αυτής. Στο δεδομένο ιστορικο-θεωρητικό πλαίσιο διαμόρφωσης της νομισματικής πυραμίδας και των σχέσεων που συντάσσονται μεταξύ κράτους και νομισματικών θεσμών, διερευνάται η εξέλιξη του ίδιου φαινομένου στην Ελλάδα κατά τρόπο χρονικά και συστηματικά περιορισμένο με στόχο να διαπιστωθούν:

α) Η σύγκλιση ή η απόκλιση της ελληνικής περίπτωσης με το γενικό πρότυπο εξέλιξης.

β) Οι ιδιομορφίες αλλά και οι σταθερές της ελληνικής περίπτωσης.

Ιδιαίτερα το δεύτερο στοιχείο παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς, σε διαδικασίες μετάβασης όπου η εργασία υπάγεται στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής πρώτα τυπικά και στη συνέχεια πραγματικά μέχρι και συγκρότηση της νέας οργανικής ενότητας που θα στηρίζει και την απρόσκοπτη κοινωνική παραγωγή και την αναπαραγωγή της, συγκρούονται σχέσεις και εμφανίζονται θεσμοί που είτε είναι νέοι, είτε αποτελούν αναβίωση ή επιβίωση παλαιότερων στο νέο πλαίσιο, εμφανίζοντας αντίστοιχα σταθερότητα ή αστάθεια ανάλογα με το γενετικό τους μηχανισμό και ανάλογα με τον τρόπο που αυτοί ενσωματώνονται στη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής¹⁷.

2. Ορισμοί-Περιορισμοί

Παρά το γεγονός ότι στην εργασία αυτή επιχειρείται η διερεύνηση του μετασχηματισμού των μέσων

14. ό. π., σημείωση 10., σελ. 58

15. E.J. Hobsbaum (1977), «The Age of Revolution», London (Abacus), σελ. 120 (πρώτη έκδοση 1962).

16. Α. Βαλαωρίτης, «Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος», Αθήνα 1902, σε περισσότερα κεφάλαια.

17. M. Godelier (1987), ό. π., σελ 42, κ. ακ. και σελ. 58-59.

κυκλοφορίας και των με αυτά συνδεδεμένων θεσμών, δηλαδή της μορφής και της λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος και της σχέσης κράτους και τραπεζών στις δύο ιστορικά συγκεκριμένες περιπτώσεις, και παρά τον κίνδυνο που συνεπάγονται οι ορισμοί, οι οποίοι έχουν την τάση να αποβάλουν από την προσέγγιση τον ιστορικό της χαρακτήρα, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν εδώ ορισμένοι ορισμοί ώστε να αποφευχθούν παρανοήσεις που πηγάζουν από τη διαφορετική, και πολλές φορές σε διαφορετικό θεωρητικό πλαίσιο, κατανόηση, συγκρότηση και χρήση ορισμένων εννοιών που χρησιμοποιούνται ευρύτατα.

Πρόκειται για την «κρίση» και τον «εκσυγχρονισμό». Με κρίση νοείται η κατά την ευρύτερη έννοια διασάλευση των μηχανισμών που επιτρέπουν την απρόσκοπη λειτουργία της διαδικασίας κοινωνικής παραγωγής και της αναπαραγωγής της. Διέξοδο από την κρίση προσφέρει κάθε ενέργεια, διαδικασία, μέτρο, θεσμός νέος αλλά και παλαιός, που επιτρέπει την επανασταθεροποίηση ή την ανασυγκρότηση σε νέο πλαίσιο της διαδικασίας παραγωγής και της αναπαραγωγής της.

Στη συνέχεια ο γενικός αυτός ορισμός της κρίσης θα προσδιορισθεί στη συγκεκριμένη μορφή που προσλαμβάνει η κρίση των νομισματικών πραγμάτων κατά την πρώτη και κατά τη δεύτερη περίοδο.

Ως διαδικασία εκσυγχρονισμού θεωρείται η διαμόρφωση, σταδιακά ή άμεσα, θεσμών και σχέσεων στη χώρα κατ' αναλογία αντίστοιχων με το εξωτερικό, ακριβώς λόγω των σχέσεων της οικονομίας της χώρας με άλλες οικονομίες. Η συγκρότηση στη χώρα συγγενών θεσμών με αυτούς των άλλων οικονομιών επιβάλλεται από τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις των οποίων κατά ένα τρόπο οι συγκεκριμένοι θεσμοί αποτελούν προϋπόθεση αλλά και συνέπεια.

Η διαμόρφωση των συγκεκριμένων σχέσεων και θεσμών στα πλαίσια της εκσυγχρονιστικής αυτής διαδικασίας μπορεί να είναι αυθόρμητη ή πηγαία, αλλά μπορεί να είναι και αποτέλεσμα διοικητικών πράξεων.

Ανεξάρτητα από τη διαδικασία διαμόρφωσης των νέων θεσμών και σχέσεων που παρουσιάζει, όπως είναι αναμενόμενο, εξάρσεις σε περιόδους κρίσεων, οι «εκσυγχρονιστικοί» θεσμοί και σχέσεις αντιμετωπίζουν κατά τη λειτουργία τους προβλήματα ένταξης τους στο υπάρχον περιβάλλον. Η ένταξη αυτή μπορεί να γίνει απρόσκοπτα όταν τα νέα στοιχεία κινούνται στην ιστορική συνέχεια των παλαιών, αλλά μπορεί η διαδικασία ολοκλήρωσής τους στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων να συναντήσει αντιδράσεις, με αποτέλεσμα είτε οι θεσμοί και οι σχέσεις να μην μπορούν να προσλάβουν την αναγκαία για την ολοκλήρωση των λειτουργιών τους μορφή, είτε να προσλάβουν την αναγκαία μορφή, αλλά να μην καταφέρουν να ολοκληρώσουν τις αναμενόμενες λειτουργίες, είτε τέλος, μορφή και λειτουργίες να παρουσιάσουν στρεβλώσεις που φθάνουν μέχρι την ολοκληρωτική αλλαγή και τον εκφυλισμό τους.

Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της προσαρμογής των νομισματικών θεσμών και των λειτουργιών τους κάτω από την «εκσυγχρονιστική» αυτή οπτική.

Το τμήμα αυτό της παρουσίασης πρέπει να ολοκληρωθεί με ορισμένες παρατηρήσεις για το εύρος και συνεπώς για την αντοχή της.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για μια κατά δύο τρόπους αποσπασματική προσέγγιση. Από το σύνολο των χαρακτηριστικών στοιχείων του οικονομικού γίνεσθαι απομονώνονται τα νομισματικά στοιχεία και στη συνέχεια διερευνάται ουσιαστικά το ζήτημα της νομισματικής κυκλο-

φορίας και της δημιουργίας των θεσμών που αντικείμενό τους έχουν τη διαχείριση του νομίσματος, όπως αναπτύσσεται προηγούμενα.

Ένα δεύτερο ζήτημα δημιουργείται από την παρουσίαση του κράτους ως φορέα διαμόρφωσης οικονομικών θεσμών που συνδέονται άμεσα με το υπό εξέταση ζήτημα, αλλά και ως αμέσου οικονομικού τελεστή και την ταυτόχρονη αφαίρεση απ' αυτό κάθε συγκεκριμένου πολιτικού και πολιτειακού ζητήματος της εποχής, δηλαδή κάθε περιόδου ιδιαίτερα. Η επιλογή αυτή, παρά τις αδυναμίες που προφανώς παρουσιάζει, γίνεται για δύο λόγους: πρώτον, όπως θα φανεί ελπίζω στη συνέχεια, οι εξωτερικές διαστάσεις του ζητήματος, με την έννοια των διεθνών οικονομικών σχέσεων και των συνεπειών τους στους νομισματικούς θεσμούς, υπερβαίνουν τα εθνικά πολιτικά και πολιτειακά ζητήματα κάθε εξεταζόμενης περιόδου, και δεύτερο η αντιμετώπιση της πολιτικής οπτικής στο σημείο που βρίσκεται ο προβληματισμός και η ανάλυση είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε σχηματικές προσεγγίσεις και ερμηνείες. Αντίθετα, η προσέγγιση με τον τρόπο που επιχειρείται στην παρουσίαση αυτή εστιάζει στα γεγονότα και στην κατανόησή τους στο δεδομένο θεωρητικό πλαίσιο, αφήνοντας για μελλοντική διερεύνηση το ζήτημα της κατανόησης των ιδεών, που αναπτύσσονται σχετικά με το υπό διερεύνηση ζήτημα και της πολιτικής αξιολόγησης των απόψεων και πράξεων των παραγόντων της πολιτικής ζωής.

3. Η Πρώτη Περίοδος 1900-1910

Πρόκειται για περίοδο της οποίας τα όρια ορίζονται συμβατικά. Ουσιαστικά πρόκειται για το διάστημα μεταξύ των πολέμων του 1897 και των πολέμων που άρχισαν το 1912. Η οικονομική κατάσταση της χώρας προσδιορίζεται από την περιοριστική πολιτική που ασκήθηκε στα πλαίσια του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε.), κύριος σκοπός της οποίας ήταν η διασφάλιση των πληρωμών του εξωτερικού δημόσιου χρέους.

Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής περιορίστηκαν τα ελλείμματα του Δημοσίου και του εμπορικού ισοζυγίου, περιορίστηκε η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος και ασκήθηκε μονοπωλιακός έλεγχος σε συγκεκριμένες πηγές εσόδων του κράτους, τα γνωστά «μονοπώλια», ώστε ταυτόχρονα να εξυγιανθεί η οικονομία του τόπου και να αντληθούν πόροι για την άμεση πληρωμή του χρέους¹⁸.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται ευνοϊκή εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας η οποία συνίσταται στα εξής:

α) αυξάνεται η γεωργική παραγωγή που οδηγεί σε προοδευτική βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου¹⁹.

18. Για μια αναλυτική περιγραφή της κατάστασης την περίοδο αυτής βλέπε:

Ε.Ι. Φαρμακίδου (1921), «*Τα Εξωτερικά Συναλλάγματα κατά και μετά τον Παγκόσμιον Πόλεμον*» Αθήναι, σελ. 108-111.

Μ.Σ. Eulambio (1924), «*The National Bank of Greece - A History of Financial and Economic Evolution of Greece*», Αθήνα, σελ. 21-30

Δ. Coussis (1932), «*Währungsgeschichte Griechenlands (1828-1928)*», Αθήνα, σελ. 44 κ.α.

Θ. Καλαφάτης κ.ά. (1989), «*Νόμισμα-Πίστη-Οικονομική Ανάπτυξη (Ελληνική Οικονομία 1830-1930)*», Πειραιάς, σελ. 70-75.

19. Δ. Coussis (1932), σελ. 52.

β) αυξάνεται το συναλλάγμα που εισρέει στη χώρα και προέρχεται από ναυτιλιακά και μεταναστευτικά εμβάσματα²⁰.

γ) σταθεροποιείται η συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής²¹.

Αυτή η κατάσταση, δηλαδή ο περιορισμός της ρευστότητας της οικονομίας με την ταυτόχρονη βελτίωση της γενικής οικονομικής κατάστασης και η σταθεροποίηση της δραχμής διαμόρφωσαν το χαρακτήρα της νομισματικής κρίσης της περιόδου. Αυτός βρισκόταν στην έλλειψη ενός μηχανισμού που θα επέτρεπε στους φορείς διαχείρισης του χρήματος, δηλαδή του κράτους και των Τραπεζών και ιδιαίτερα της Εθνικής Τράπεζας, να τροφοδοτούν την οικονομία με τις απαραίτητες για τις ανάγκες της ποσότητες χρήματος και να ελέγχουν ταυτόχρονα τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής. Αυτή προσδιοριζόταν από τις δεσμεύσεις που συνεπάγετο η προσχώρηση της χώρας στη Λατινική Ένωση²². Μια πράξη που ουσιαστικά επέβαλε η ανάγκη διαμόρφωσης ενός πλαισίου διεθνών συναλλαγών για τη χώρα της οποίας η οικονομία είχε σημαντικούς δεσμούς με το εξωτερικό²³.

Την περίοδο που εξετάζεται κυκλοφορούν στη χώρα χρυσά και αργυρά νομίσματα, πράγμα που σημαίνει διμεταλλισμό. Τα εθνικά αυτά νομίσματα βρίσκονταν υπό την άμεση διαχείριση του Δημοσίου. Ταυτόχρονα κυκλοφορούσαν και Τραπεζογραμμάτια των εκδοτικών τραπεζών κατ' αρχήν μετατρέψιμα²⁴. Σε περιόδους όμως, κατά τις οποίες είτε το δημόσιο βρισκόταν σε ανάγκη να δανεισθεί από τις εκδοτικές τράπεζες είτε η οικονομική συγκυρία παρουσίασε σημεία κρίσης, αντί της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων επικρατούσε η αναγκαστική κυκλοφορία. Αυτή ήταν πάντα, θεωρητικά τουλάχιστον, χρονικά περιορισμένη²⁵.

Εμφανίζονται δηλαδή μια σειρά από τα στοιχεία της νομισματικής πυραμίδας χωρίς όμως αυτή να είναι ολοκληρωμένη. Κυκλοφορεί δημόσιο χρήμα, τα νομίσματα, παράλληλα με ιδιωτικό χρήμα, τα τραπεζογραμμάτια των εκδοτικών τραπεζών. Στις έκρυθμες περιόδους επιβάλλεται αναγκαστική κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων, πράγμα που πρακτικά σημαίνει «εκσυγχρονισμό» του νομίσματος καθώς αυτά γίνονται μέσα συναλλαγής που στηρίζονται μόνο σε πίστη αποβάλλο-

20. D. Coussis (1932), σελ. 52, 53.

21. ό. π., σελ. 54.

22. Πρβλ.: «Νομοσχέδιο περί Κυρώσεως Νομισματικών Συμβάσεων», Εν Αθήναις 22 Νοεμβρίου 1885, *Εφημερίς Συζητήσεων Βουλής*, Παράρτημα εκτάκτου συνόδου Γ' περιόδου, σελ. 137-150.

Για στοιχεία της σχέσης της Ελλάδας με τη Λατινική Ένωση, βλ. και «Αγόρευση» Δ. Γούναρη στο ελληνικό Κοινοβούλιο, 3 Δεκεμβρίου 1908, III' Περίοδος, σελ. 364-369. Εδώ σε σύντομο ιστορικό των σχέσεων της χώρας με τη Λατινική Ένωση φαίνονται οι δυσκολίες της σχέσης αυτής.

Ε.Ι. Κεχαγιάς (1875): «Το Νέο Νομισματικό Σύστημα», Εν Αθήναις, σελ. 15-16.

23. Ε.Ι. Κεχαγιάς (1875): Παρατίθεται η προς Κεχαγιά συμβουλή του Michel Chevalier σύμφωνα με την οποία τονίζεται η ανάγκη εθνικού οικονομικού νομίσματος για τις εσωτερικές αλλά και για τη διασφάλιση των εξωτερικών συναλλαγών της χώρας η οποία αντλεί τα πλεονεκτήματα που η ναυτική της θέση της προσφέρει και η οποία και για τους ίδιους λόγους αναπτύσσει σημαντικό εξωτερικό εμπόριο. Άρα, συμπεραίνει ο M. Chevalier «ότι το συμφέρον της Ελλάδος υπαγορεύει την παραδοχή νομισματικού συστήματος ομοίου προς το σύστημα ομάδας των άλλων εθνών» για να καταλήξει στην πρόταση εναρμονισμού του νομισματικού συστήματος της χώρας με εκείνο της Γαλλίας. Πράγμα που ισοδυναμεί με την Λατινική Ένωση μια και αυτή ιδρύθηκε το 1865 ενώ το γράμμα γράφτηκε το 1856.

24. Γ. Κατσελίδου (1902), «Το Νόμισμα», Εν Αθήναις, σελ. 275 κ. α. και σελ. 283 κ. α.

25. Α. Βαλαωρίτη (1902), «Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος», Αθήνα, σελ. 19, 56, 71, 88, 103, 105, κ.ά.

ντας για «περιορισμένο» χρόνο τη σχέση τους με πολύτιμα μέταλλα. Συνήθως στην αρχή των περιόδων αναγκαστικής κυκλοφορίας βρίσκεται η ανάγκη δανεισμού του ελληνικού Δημοσίου και αυτή αποτελεί έναν από τους όρους ή τις προϋποθέσεις με τις οποίες οι τράπεζες εξασφαλίζουν τους αναγκαίους για το δανεισμό πόρους.

Στο επίπεδο των διεθνών συναλλαγών ενώ υπάρχουν οι διεθνείς συμβάσεις που καθορίζουν την τιμή του συναλλάγματος, δεν υπάρχουν στη χώρα μηχανισμοί και θεσμοί ελέγχου της τιμής αυτής. Το αποτέλεσμα είναι μια συνεχής πτώση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής παράλληλα με μια αύξηση της κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων καθ' όλη την περίοδο 1885-1900, περίοδο κατά την οποία λειτουργεί το σύστημα στην οικονομική εκείνη κατάσταση που προηγείται του Δ.Ο.Ε., και της ανάκαμψης της οικονομίας που πραγματοποιείται την περίοδο που εξετάζεται²⁶.

Η κατάσταση αυτή προκαλεί μια συζήτηση για τα αίτια και τη δυνατότητα αντιμετώπισής τους που κράτησε σχεδόν ολόκληρη τη δεκαετία και έφθασε σε προτάσεις αντιμετώπισης της κρίσης²⁷.

Οι προτάσεις αυτές σε γενικές γραμμές είναι οι εξής:

1. *Πρόταση Κατσελίδη*²⁸: Ο Κατσελίδης στηριζόμενος στη σταθεροποιημένη σχέση δραχμής-φράγκου προτείνει άρση της αναγκαστικής ισοτιμίας και πρόσδεση της δραχμής με το χρυσό. Ουσιαστικά προτείνει εγκατάλειψη της Λατινικής Ένωσης και στροφή προς το χρυσό, κάτι που τελικά θα γίνει στο μέλλον.
2. *Πρόταση Πεσμαζόγλου*²⁹ (της Τράπεζας Αθηνών): Προτείνεται η σταθεροποίηση της δραχμής μέσα από ένα μηχανισμό πωλήσεων και αγοράς χρυσού που θα αποκτηθεί από την ΕΤΕ μετά από σύναψη δανείου ή από την πώληση ομολόγων. Η ΕΤΕ θα μπορούσε, σύμφωνα με την ίδια πρόταση, να εκδίδει χαρτονομίσματα και να παρεμβαίνει έτσι κατά τον επιθυμητό τρόπο στην αγορά. Για τον ίδιο σκοπό μπορεί να διαθέτει στο εξωτερικό χρυσό και αξιόγραφα.
3. *Πρόταση Σκουργίτη*³⁰: Εδώ προτείνεται η διατήρηση του status-quo και η έκδοση τραπεζογραμμάτων υπό ειδικούς όρους αλλά οπωσδήποτε καλυμμένων σε μεταλλικό.
4. *Πρόταση Βουρνάζου-Εκάεργου*³¹: Σ' αυτή προβλέπεται η διατήρηση της αναγκαστικής κυκλοφορίας και η αντιμετώπιση της στενότητας των συναλλαγών με την έκδοση ενός τραπεζογραμματίου που θα αποτελεί αντικείμενο καθημερινής διαπραγματεύσεως.

26. Γ. Κατσελίδου (1902), σελ. 297, 298

27. Για μια αναλυτική παρουσίαση της κατάστασης της οικονομίας και των προτάσεων που αναπτύχθηκαν βλ. Θ. Καλαφάτης, Ζ. Δεμαθάς, Θ. Σακελλαρόπουλος, (1986), «*Νομισματικές Κρίσεις και Διαχείριση τους στην Ελλάδα την Περίοδο 1880-1930*», 61^η Συνάντηση των ερευνητών του Ιστορικού Αρχείου της ΕΤΕ, 13/2/86 (πολυγρ.) και Θ. Καλαφάτης και άλλοι, 1989, σελ. 70-75.

28. Κατσελίδης (1902), σελ. 335 κ.ακ.

29. Φαρμακίδης (1921), σελ. 111 κ.ακ.

30. Α. Σκουργίτης (1928), «*Τραπεζικά Συναλλάγματα και Διάφορα Μελετήματα*», Αθήνα, σελ. 272 κ.α.

31. ό. π., σελ. 272 κ.α. όπου αναφέρεται ότι οι προτάσεις αυτές δημοσιεύτηκαν στα φύλλα 34 και 35 της «*Δυνάμεως*».

5. *Πρόταση της Ένωσης Τραπεζών*³²: Προτείνεται η άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας και η διαχείριση των τραπεζογραμματίων για λογαριασμό του Δημοσίου από μια ένωση τραπεζών στην οποία θα συμμετέχουν με ποσοτώσεις οι τράπεζες³³.

Από τις προτάσεις αυτές η μεν πρώτη, αν και «βλέπει» στο μέλλον, προσκρούει στις διεθνείς συμβάσεις της εποχής, η τρίτη και η τέταρτη φαίνονται μη πραγματοποιήσιμες, ενώ η δεύτερη και η πέμπτη διαμορφώνουν, η μεν πρώτη ένα μηχανισμό που προβάλλει στην περίοδο μια από τις λειτουργίες της κεντρικής εκδοτικής τράπεζας, η δε δεύτερη διαμορφώνει ένα αντίστοιχο θεσμό ο οποίος, όμως, ουσιαστικά ταυτίζεται με την ΕΤΕ.

Διέξοδο στην κρίση επιχειρήθηκε να δοθεί με τη θέσπιση του περίφημου και πολυσυζητημένου νόμου ΓΧΜΒ' (6/19 σελ. 3, 1910). Ο νόμος αυτός προέβλεπε τη διαμόρφωση ενός εργαλείου που θα συνέδεε κράτος και εκδοτικές τράπεζες, ουσιαστικά την ΕΤΕ, και θα επέτρεπε τον ταυτόχρονο έλεγχο συναλλαγματικής ισοτιμίας και της κυκλοφορούσης ποσότητας χρήματος.

Μέσω ενός δανείου στο εξωτερικό, που δεν απέδωσε στη συνέχεια αφήνοντας ανολοκλήρωτο το σκέλος αυτό του νόμου, το Δημόσιο θα επέτρεπε μέρος του χρέους τους στις τράπεζες και, βέβαια, στο σημαντικότερο δανειστή του απ' αυτές, την ΕΤΕ.

Η ΕΤΕ που είχε ουσιαστικά αναλάβει και τα τεχνικά θέματα της διαχείρισης του Δ.Ο.Ε. θα είχε τη δυνατότητα επιβολής χρυσού κανόνα. Στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας μπορούσε να κυκλοφορεί (εκδίδει) τραπεζογραμμάτια, πέρα από τα συνήθως προβλεπόμενα όρια, για την αγορά χρυσού και συναλλάγματος. Στο νόμο καθοριζόταν η ισοτιμία χρυσού και συναλλάγματος, τα όρια των σχετικών συναλλαγών, τα αποθέματα που θα πρέπει να τηρεί η Τράπεζα και η συμμετοχή του Δημοσίου στα, αποκομιζόμενα από τη δραστηριότητα αυτή, κέρδη.³⁴

Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες εφαρμογής του νόμου και τα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα που διάφοροι είδαν σ' αυτόν³⁵, ο νόμος ΓΧΜΒ' παρέχει ένα εργαλείο που συνδέει τον έλεγχο της τιμής του συναλλάγματος με την ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί. Αναθέτει, όμως, την όλη διαδικασία σε μια ιδιωτική τράπεζα την ΕΤΕ και εισάγει μια πρακτική διανομής κερδών μεταξύ τράπεζας και Δημοσίου.

Η πυραμίδα τείνει να ολοκληρωθεί στη χώρα σε ότι αφορά τις λειτουργίες του χρήματος των διαφόρων επιπέδων, χωρίς όμως στο σημείο αυτό να έχουν αποκρυσταλλωθεί οι με τις λειτουργίες συνδεδεμένοι θεσμοί. Έτσι η ΕΤΕ παραμένει εμπορική και εκδοτική τράπεζα η οποία αναλαμβάνει πρόσθετες λειτουργίες που συνδέουν τη νομισματική κυκλοφορία με τον έλεγχο της τιμής συναλλάγματος, στοιχείο που αργότερα θα αποτελέσει το αντικείμενο της Κεντρικής Τράπεζας.

32. D. Coussis (1932), σελ. 60.

33. Για μια παρουσίαση των προτάσεων συνολικά βλ. και D. Coussis (1932), σελ. 56-60.

34. Για τον ΓΧΜΒ' βλέπει:

α) Φαρμακίδης (1921), σελ. 111 κ.α.κ., σελ. 128 κ.α.κ.

β) Ζολώτας (1928), σελ. 77 κ.α.κ.

γ) Coussis (1932), σελ. 80 κ.α.κ.

δ) Καλαφάτης και άλλοι (1986), πολύγρ. κείμενο, σελ. 18, 19.

ε) Κ.Κωστής - Β.Τσοκόπουλος (1988), «Οι Τράπεζες στην Ελλάδα 1898-1928», Αθήνα, σελ. 76.

35. Πρβλ. συζήτηση στους Φαρμακίδη (1921), Ζολώτα (1928) και Coussis (1932).

4. Η Δεύτερη Περίοδος 1930-1940

Πρόκειται για επίσης συμβατικά προσδιορισμένη περίοδο στην οποία συμπεριλαμβάνεται μέρος της βενιζελικής διαχείρισης (1930-1932), η μεταβατική περίοδος 1932-1936 και η περίοδος της 4ης Αυγούστου. Οι σημαντικές αυτές μεταβολές πολιτικών σχημάτων, πολιτειακών μορφών και μορφών διακυβέρνησης που συνδέονται με διαφορετικές αντιλήψεις οικονομικής πολιτικής εντός των ορίων, όμως, που προσδιορίζουν η εσωτερική και η διεθνής οικονομική αλλά και πολιτική πραγματικότητα, δεν μπορούν να διευρυνθούν εδώ διεξοδικά.

Ο έτσι κι αλλιώς περίπλοκος χαρακτήρας της περιόδου φορτίζεται ακόμα περισσότερο από το κυρίαρχο, καθ' όλο το μεσοπόλεμο, ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων και της οργάνωσης της πολιτείας στα μετά το 1922 οριστικά όρια του νεοελληνικού κράτους. Στη διαδικασία αυτή συγκροτούνται νέοι θεσμοί και διαμορφώνεται ένα θεσμικό πλαίσιο που θα καθορίσει τις εξελίξεις στη χώρα για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Σε ότι αφορά τα νομισματικά ζητήματα που διερευνώνται εδώ, δηλαδή στα σημεία συγκρότησης της νομισματικής πυραμίδας, καθοριστική είναι η διαμόρφωση ενός σύγχρονου τραπεζικού συστήματος και η εξέλιξη της οικονομικής συγκυρίας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό.

Στην πρώτη περίπτωση διαμορφώνεται ένα τραπεζικό σύστημα το οποίο αποτελείται από μια εκδοτική τράπεζα — την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) που ιδρύεται το 1927³⁶ και αρχίζει ουσιαστικά τη λειτουργία της από το 1928— από τις εμπορικές τράπεζες μεταξύ των οποίων καθοριστικό ρόλο εξακολουθεί να παίζει η ΕΤΕ η οποία έχει πια χάσει το εκδοτικό προνόμιο και τα ειδικά πιστωτικά ιδρύματα, π.χ. Κτηματική Τράπεζα (1927), Αγροτική Τράπεζα (1929).

Η διαδικασία αυτή ίδρυσης, τις περισσότερες φορές μεσχάση από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, από την οποία αντλείται και ο πρώτος πυρήνας διοίκησης και προσωπικού, αποτελεί ζήτημα διεύρυνσης αυτό καθ' αυτό³⁷. Επίσης αποτελεί ενδιαφέρον ζήτημα η συμμετοχή ή παρέμβαση ξένων φορέων, κυβερνήσεων, της Κοινωνίας των Εθνών αλλά και τραπεζών, στη διαδικασία αυτή³⁸. Ο εξωστρεφής χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας, στην οποία οι ροές κεφαλαίων έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο, αποτελεί τη βάση αυτών των παρεμβάσεων.

Η συγκυρία με τη σειρά της εγείρει περισσότερα προβλήματα. Η ανάγκη ανάληψης δραστηριοτήτων από το Δημόσιο στα πλαίσια της πολιτικής αποκατάστασης προσφύγων, τα μεγάλα έργα της περιόδου, η οριστικοποίηση της εθνικής αγοράς, οδηγούν σε αυξημένη ανάγκη ροών κεφαλαίων στη χώρα από το εξωτερικό τα περισσότερα από τα οποία έχουν τη μορφή δανείων.

36. Τράπεζα της Ελλάδος, «Καταστατικό μετά των Σχετικών Συμβάσεων Νόμων και Διαταγμάτων», Αθήνα 1928.

37. Γ.Δ. Πύρσου (1930), «Συμβολή εις την ιστορία της Τραπεζής της Ελλάδος, Τόμος Α΄. Τα κατά την ίδρυση», Αθήνα 1939, κεφ. πρώτον, σελ. 15 κ.ακ.

Κ. Κωστής (1986), «Οι τράπεζες και η κρίση 1929-1932», Αθήνα 1986, σελ. 43 κ.ακ. και για την ίδρυση της Αγροτικής Τραπεζής, σελ. 54 κ.ακ.

38. Γ.Δ. Πύρσου (1930), σελ. 45 κ.ακ.

Αλεξ. Ν. Διομήδη, «Το οικονομικό μας πρόβλημα και η έκθεση της Δ.Ε.», στο «Μετά την Κρίση, Οικονομική και Δημοσιονομική Μελέτη, 1932-1934», Αθήνα 1935

Δ.Δ. Κυρκιλή (1934), «Αι Τράπεζαι εν Ελλάδι», Αθήνα σελ. 12-14.

Έτσι η ανασυγκρότηση της οικονομίας και η ένταξή της στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον συνδέουν τη χώρα όλο και περισσότερο με τις διεθνείς εξελίξεις. Καθοριστικές είναι οι σχέσεις εδώ με τη Μ. Βρετανία αλλά και τις Η.Π.Α.

Άρα αντίστοιχες θα είναι και οι συνέπειες της μεγάλης κρίσης του 1929 στις σχέσεις της χώρας αυτής με το εξωτερικό της οικονομικό περιβάλλον και ιδιαίτερα με τις δύο αυτές χώρες.

Το ζήτημα που διερευνάται εδώ, η συγκρότηση της νομισματικής πυραμίδας, συνδέεται περισσότερο με τη λειτουργία της νεοϊδρυμένης κεντρικής και εκδοτικής τράπεζας τα πρώτα της χρόνια και λιγότερο με τη συζήτηση για την ίδρυσή της, και αυτό γιατί η Τράπεζα ιδρύθηκε με πρόθεση να λειτουργήσει στη βάση του χρυσού κανόνα τον οποίο, όμως, σχεδόν αμέσως αναγκάστηκε να εγκαταλείψει.

Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο άρχισε να λειτουργεί η Τράπεζα της Ελλάδος ενώ από τα τέλη του 1927 άρχισε να βελτιώνεται η οικονομική κατάσταση της χώρας.

Η τράπεζα άρχισε να λειτουργεί με κεφάλαιο 400 εκατομμύρια δραχμές το οποίο κατέβαλε σ' αυτή με διάφορες μορφές η ΕΤΕ (γραμμάτια πιστώσεων και άλλα στοιχεία του ενεργητικού). Κύριος τομέας εργασιών της ήταν η ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας και της πίστης στη χώρα και η εξασφάλιση της σε χρυσό αξίας των τραπεζογραμματίων. Αφού μόνο αυτή είχε πια εκδοτικό προνόμιο, οι άλλες εκδοτικές τράπεζες έχασαν το προνόμιο αυτό με την έναρξη της λειτουργίας της ΤτΕ, που αποτέλεσε έτσι την κεντρική τράπεζα της χώρας³⁹.

Τα δύο πρώτα χρόνια της λειτουργίας της ΤτΕ πραγματοποιήθηκε η σταθεροποίηση της δραχμής (Β.Δ. 12/5/1928) και η ισοτιμία δραχμής και λίρας ορίζεται σε 375 δραχμές. Η σταθεροποίηση αυτή είναι αποτέλεσμα της βελτίωσης των οικονομικών όρων της χώρας που οφείλεται στα έργα της περιόδου, στη βιομηχανική ανάπτυξη, σε δάνεια που η χώρα σύναψε στο εξωτερικό, στη Μ. Βρετανία και στις Η.Π.Α., στην αύξηση των εμβασμάτων από το εξωτερικό, στους πλεονασματικούς προϋπολογισμούς και στη ρύθμιση των πολεμικών χρεών (1927)⁴⁰.

Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, παρά τους περιορισμένους πόρους της, η Τράπεζα προχωρεί με επιτυχία στην πραγματοποίηση των λειτουργιών της κεντρικής τράπεζας. Όμως από τα τέλη του 1929 γίνονται αισθητές στην οικονομία της χώρας οι συνέπειες της παγκοσμίου οικονομικής κρίσης. Σε πρώτη φάση περιορίζεται το κάλυμμα και παρατηρείται η πτώση των τιμών ενώ ο προϋπολογισμός του δημοσίου το 1931 παραμένει μη ελλειμματικός.

Παρά την κρίση η ΤτΕ εκπληρώνει τις λειτουργίες της μέχρι τη στιγμή που η Μ. Βρετανία εγκαταλείπει το χρυσό κανόνα (1932). Μέχρι τη στιγμή δηλαδή που διασαλεύονται οι προϋποθέσεις λειτουργίας του ανωτέρου τμήματος της νομισματικής πυραμίδας ή του μηχανισμού εκείνου που λει-

39. Κυρκιλίση (1934), σελ. 164 κ.ακ.

40. Δ.Κ. Ψαρού, «Η οικονομική και δημοσιονομική πολιτική και οι παρεμβάσεις του ελληνικού κράτους εις τον οικονομικόν και κοινωνικόν βίον», στο «Οικονομική και Λογιστική Εγκυκλοπαίδεια», τομ. Δ', Ελλάς, Αθήναι 1958, σελ. 122 κ.ακ. και για την νομισματική σταθεροποίηση:

Ξ. Ζολιάτα, «Νομισματική Σταθεροποίησης», Αθήναι 1929, Κ. Varvaressos, «La stabilisation de la Drachme» στο L'Europe Nouvelle, 29/7/1928.

Ε. Tsouderos, «La Banque de Grece et la Stabilisation de la Drachme» στο «Revue d'Economie Politique» (πρβλ. και Κυρκιλίση (1934) σελ. 165, υποσημ.)

τουργούσε ως υποκατάστατο του τμήματος αυτού, δηλαδή των δανείων προς τη χώρα από τη Μ. Βρετανία μέσω των οποίων η ΤτΕ μπορούσε να εξασφαλίζει τη συνιστώσα των διεθνών της λειτουργιών. Καθώς η ΤτΕ δεν μπορεί να αντλήσει δάνεια από τη χρηματαγορά της Μ.Βρετανίας αρχίζουν οι αντιδράσεις στην Ελλάδα⁴¹.

Σε πρώτη φάση επιχειρείται η σύνδεση της δραχμής, αντί της λίρας, με το δολάριο στην ισοτιμία των 77.08 δρχ. Στη συνέχεια εγκαταλείπεται η χρυσή βάση με το νόμο 5422/1932. Η αναγκαστική κυκλοφορία επανέρχεται.

Από εδώ και πέρα τα μέτρα ακολουθούν το ένα το άλλο. Εκτός από την αύξηση του προεξοφλητικού τόκου από 9% σε 12% απαγορεύεται η εξαγωγή συναλλάγματος και ανατίθεται μονοπωλιακά η διαχείρισή του στην ΤτΕ (ν.5406/1932), οι εισαγωγές των εμπορευμάτων περιορίζονται κι αυτά κατατάσσονται σε κατηγορίες, επιβάλλεται χρεωστάσιο και γίνονται διακανονισμοί για την πληρωμή εμπορικών χρεών στο εξωτερικό και αρχίζουν οι απ' ευθείας εμπορικές συναλλαγές και οι συμφωνητισμοί.

Παρ' όλα αυτά τα μέτρα το νόμισμα υποτιμάται (σε 147 δρχ. το δολάριο) και η τιμή του συναλλάγματος ορίζεται διοικητικά σε 100 δρχ.

Στη συνέχεια η οικονομία της χώρας σταθεροποιείται (1933), ο πληθωρισμός περιορίζεται, μειώνεται το δημόσιο έλλειμμα και ισοσκελίζεται σχεδόν το ισοζύγιο πληρωμών με αποτέλεσμα να αρχίσει πάλι με ειδικούς όρους η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους. Τα πράγματα βελτιώνονται ακόμα περισσότερο από το 1934⁴², αλλά περιορίζουμε εδώ την έκθεση των γεγονότων γιατί όσα έχουν αναφερθεί είναι αρκετά για τη διερεύνηση του αντικειμένου που επιχειρείται στην προσέγγιση αυτή.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μπορούν τώρα να συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τη διαχείριση των δυο στιγμών των νομισματικών πραγμάτων της χώρας στο πλαίσιο που διαμορφώνεται στην εισαγωγή. Στη διερεύνηση, δηλαδή, της συγκρότησης της νομισματικής πυραμίδας των θεσμών που συνδέονται μ' αυτή και των σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ των θεσμών αυτών.

Χρήμα: Την πρώτη περίοδο η έλλειψη κεντρικής εκδοτικής τράπεζας και οι διεθνείς συμβάσεις της χώρας οδηγούν στη διαμόρφωση της κρίσης, η οποία καθίσταται τόσο περισσότερο έντονη όσο επιτυγχάνεται η ανόρθωση της οικονομίας. Η αναγκαστική κυκλοφορία συμβάλλει στη μετατροπή του ιδιωτικού χρήματος των εκδοτικών τραπεζών σε εθνικό. Η λύση είναι ο ΓΧΜΒ' που προαναγγέλλει τις λειτουργίες μιας κεντρικής τράπεζας, αλλά τις αναθέτει υπό όρους στην ΕΤΕ. Τη δεύτερη περίοδο η κεντρική τράπεζα, κάτω από τους όρους λειτουργίας της, προσφέρει ένα μηχανισμό ο οποίος αναλαμβάνει τις λειτουργίες του ανωτέρου τμήματος της νομισματικής πυραμίδας όσο

41. Δ.Κ. Ψαρού, ό.π., σελ. 123 κ.ακ.

42. Για μια συνοπτική εικόνα της οικονομίας της περιόδου 1929-1932 και 1936-1940 βλέπε: για την πρώτη περίοδο: Κ. Κωστής (1986), σελ. 19 κ.ακ.

για τη δεύτερη περίοδο: Ζ. Δεμαθάς (1984), «Η εξέλιξη βασικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας 1936-1940», στο «Η Ελλάδα 1936-44», Αθήνα 1989

μπορεί να αντλεί δανεικούς πόρους από το εξωτερικό και κύρια από τη Μ. Βρετανία στη βάση του χρυσού κανόνα. Μόλις η διαδικασία αυτή κλονίζεται εξ' αιτίας των συνεπειών της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η λειτουργία της κεντρικής τράπεζας κλονίζεται κι αυτή. Δεν απομένουν παρά ο έλεγχος της οικονομίας και η αναγκαστική κυκλοφορία στο εσωτερικό με ουσιαστική «αστυνόμευση» των διεθνών συναλλαγών, μια διαδικασία που αναλαμβάνει τη ΤτΕ και που συνοδεύεται από την υποτίμηση του νομίσματος. Η λύση, επομένως, δίνεται από την αναγκαστική κυκλοφορία και τον παρεμβατισμό που προσθέτει ειδικές λειτουργίες στην κεντρική τράπεζα.

Τράπεζες: Στην πρώτη περίοδο κυριαρχεί η ΕΤΕ. Αυτή στην ουσία διαμεσολαβεί τα τεχνικά στοιχεία του Δ.Ο.Ε., αυτή αποτελεί τη μεγαλύτερη εμπορική αλλά και εκδοτική τράπεζα, αυτή αναλαμβάνει και τις λειτουργίες μιας οικειν εκδοτικής τράπεζας. Πρόκειται για ένα «ολοκληρωτικό πιστωτικό ίδρυμα». Στη δεύτερη περίοδο διαμορφώνεται ως συνισταμένη περισσότερων δυνάμεων η, σύμφωνα με τη νομισματική πυραμίδα, αναγκαία δομή του τραπεζικού συστήματος —κεντρική τράπεζα, εμπορικές τράπεζες, ειδικά πιστωτικά ιδρύματα— και επιχειρείται η λειτουργία του νομισματικού συστήματος στη βάση του χρυσού κανόνα. Μόλις αυτός αναιρείται διεθνώς, τα προβλήματα που συνεπάγεται ο συγκεκριμένος εκσυγχρονισμός γίνονται αισθητά και η κεντρική τράπεζα, παράλληλα με τις αρχικές της λειτουργίες του ελέγχου της νομισματικής κυκλοφορίας της πίστης και του συναλλάγματος, αναλαμβάνει το διοικητικό ουσιαστικά έλεγχο των διεθνών οικονομικών σχέσεων της χώρας.

Το Κράτος: Και στις δύο περιόδους που εξετάζονται βρίσκεται σε φάσεις αναδιοργάνωσης που ευνοούν τη διαμόρφωση νέων θεσμών. Στην πρώτη περίοδο το κράτος και τα οικονομικά του τελούν υπό το καθεστώς του Δ.Ο.Ε., στη δεύτερη περίοδο σημαντικές από τις ενέργειες του Δημοσίου καθορίζονται από την ΚΤΕ και τις χώρες από τις οποίες η χώρα αντλεί πόρους.

Όμως, ενώ στην πρώτη περίοδο η λύση της κρίσης έρχεται με νομικές ρυθμίσεις που αναθέτουν νέες λειτουργίες σε παλιά ιδρύματα, την ΕΤΕ, στη δεύτερη περίοδο οι νομικές ρυθμίσεις δημιουργούν νέα ιδρύματα, την ΤτΕ, και αυξάνουν τις δυνατότητες άμεσης και αποτελεσματικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Ο παρεμβατισμός αυτός επιταχύνεται στο βαθμό που το νέο σύστημα αντιμετωπίζει τα προβλήματα, που αναφέρονται προηγούμενα με επιτυχία, και οδηγεί στη διαμόρφωση γνωστών στοιχείων της ελληνικής οικονομίας τα οποία παγιώνονται στη συνέχεια (μεταπολεμική περίοδο) για να αρχίσει η σταδιακή αναίρεσή τους στα πλαίσια νέων διεθνών συμβάσεων της χώρας (σύνδεση με ΕΟΚ, συμφωνία ένταξης, ενιαία ευρωπαϊκή αγορά).

Η προσέγγιση αυτή, επομένως, μπορεί να ολοκληρωθεί με τη διαπίστωση στην ελληνική περίπτωση μιας ισχύος του σχήματος της νομισματικής πυραμίδας κατά τρόπο έκθεσης του προβλήματος σε εγχειρίδιο, παρά τις ιδιομορφίες του αλλά και τις σταθερές του.

Οι πιο σημαντικές απ' αυτές τις ιδιομορφίες είναι ο διαφορετικός χαρακτήρας της κρίσης κάθε διερευνομένης στιγμής και οι ατελείς μορφές του εκσυγχρονισμού σε κάθε περίοδο. Έτσι ενώ στην πρώτη περίοδο πρόκειται κυρίως για δημοσιονομική κρίση, στη δεύτερη η κρίση αποκτά γενικευμένο χαρακτήρα⁴³. Αντίστοιχα την πρώτη περίοδο ο ζητούμενος νέος θεσμός συνδέεται με έναν παλιό, στη δεύτερη περίοδο η βάση λειτουργίας του νέου θεσμού ως προς το διεθνές του σκέλος εξαρ-

43. Διομήδης (1935), σελ. 169.

τάται άμεσα από το εξωτερικό, με αποτέλεσμα την εξαιρετικά ασταθή ισορροπία του και την περιορισμένη αντοχή του.

Σταθερά του στοιχεία αποτελούν οι μηχανισμοί υπέρβασης των κρίσεων που συνδέονται παράλληλα με την τόνωση της παραγωγής και τις εξαγωγές αγροτικών κυρίως προϊόντων, με τις ροές κεφαλαίων στη χώρα από μεταναστευτικά εμβάσματα, από πόρους της ναυτιλίας. Σ' αυτά τα στοιχεία συμφωνούν οι περισσότεροι από όσους αναφέρονται στη βιβλιογραφία, π.χ., ο Ε. Κεχαγιάς, ο Γ. Κατσελίδης, ο Ξ. Ζολώτας και ο Α. Διομήδης, ανεξάρτητα από την περίοδο που γράφουν⁴⁴. Η εξωστρέφεια αυτή της ελληνικής οικονομίας, συντακτικό στοιχείο από τις αρχές του νεοελληνικού κράτους και ίσως πριν απ' αυτό στα νομισματικά ζητήματα, συμπληρώνεται από το μηχανισμό του εξωτερικού δημοσίου δανεισμού, η διερεύνηση του οποίου θα μπορούσε να ολοκληρώσει, σε άλλη ευκαιρία, τα προβλήματα που εξετάζονται εδώ. Αυτό όμως είναι άλλο ζήτημα.

44. Πρβλ. Ε. Κεχαγιά (1875), σελ. 30. Κ. Κατσελίδου (1902), σελ. 328 και σελ. 331. Ξ. Ζολώτας (1928), σελ. 153 κ.ακ. Α. Διομήδης (1935), σελ. 37 και σελ. 125.